

RUS GENERAL MAYEWSKİ’NİN RAPORUNA GÖRE VAN-BİTLİS VİLAYETLERİNDE ERMENİLERİN SOSYAL-DİNİ YAPISI VE ERMENİ MESELESİNİN GELİŞİMİ*

Davut KILIÇ**

ÖZET

Tuğgeneral Mayewski, Rus Dışişleri Bakanlığı görevlisi olarak altı yıldan fazla Van ve Erzurum vilayetlerinde Rusya’nın Baş Konsoloslüğünü yapmış, gezip gördüklerini ve gözlemlerini analiz edip rapor haline getirerek Rus Genelkurmayına sunmuştur. Söz konusu rapor, siyasi ve askeri sebeplerden dolayı gizli addedilerek yöneticilere sunulmak üzere az miktarda Petersburg Askeri Matbaasında kitap hâline getirilmiştir. Daha sonra eser, Rusçadan Osmanlı Türkçesine karargâh-ı umumi istihbarat şubesinde görevli Süvari Binbaşı Mehmet Sadık Bey tarafından çevrilerek, R.1330/H.1332/1914 yılında İstanbul’da Matbaa-i Askeriyede basılmıştır.

Mayewski’nin bu çalışması Osmanlı Türkçesi ile 395 sayfadır ve dört bölümden meydana gelmiştir. Eser; genelde Van ve Bitlis vilayetlerinin coğrafyası, nüfusu, idari, sosyal, ekonomik, etnik ve dini yapısı hakkında önemli bilgiler içermekle birlikte, özelde Doğu Anadolu ve Ermeni Meselesi hakkında tarafsız bir gözle yazılmış çok mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eserin Rus Genelkurmayına sunulmuş resmî bir rapordan oluşması, anlattığı olayların gerçekliğini ve inandırıcılığını daha da artırmaktadır.

Bizde bu kaynak eserden hareketle çalışmamızda, Ermenilerin sosyal ve dini hayatını, Ermeni meselesinin gelişimini ve bu gelişimin Türk-Kürt-Ermeni ilişkilerine olan etkisini değerlendirmeye aldık.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Komitacılar, Türk, Kürt, Osmanlı.

---

* Bu makale 2-4 Mayıs 2012 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen “*I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu*”nda sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş halidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, El-mek:dkilic40@gmail.com

**DEVELOPMENT OF ARMENIAN MATTER AND SOCIAL-
RELIGIOUS STRUCTURE OF ARMENIANS IN THE PROVINCES
OF VAN-BITLIS BASED ON THE REPORT BY RUSSIAN
GENERAL MAYEWSKI**

ABSTRACT

The brigadier General Mayewski, an assistant in Russian Foreign Ministry over six years, in the provinces of Van and Erzurum he has worked as consulate of Russia, he presented to the Russian General Staff what he saw by analyzing and by reporting through his observation. The report in question, for being submitted to managers as confidential for political and military reasons has been turned into in small amounts in Petersburg Military Printing book. Then this work had been translated from Russian to Ottoman Turkish by Sir Cavalry Major Mehmet Sadık in “karargâh-ı” public intelligence branch in year R.1330/H.1332/1914 published in Istanbul in the military printing (Matbaa-i Askeriyede).

Mayewski’s work is at an entity of 395 pages and it was written in Ottoman Turkish and it is composed of four parts. This work contains in general important informations about Van and Bitlis provinces’ geography, population, administrative, social, economic, ethnic and religious structure, but in particular very important informations have been written with a neutral eye about Eastern Anatolia and the Armenian Question. This work which consisted by an official report, has been presented to the Russian General Staff, is highly increasing the reality and credibility of the events told .

Starting from this source work, we will evaluate the social and religious life of the Armenians, the development of Armenian issue and the effect of this development of the Turkish-Kurdish-Armenian relations in our work.

Key Words: Armenian, Komitacılar (supporters of secret society), Turkish, Kurdish, Ottoman

Tuğgeneral Mayewski, Rus Dışişleri Bakanlığı görevlisi olarak altı yıldan fazla Van ve Erzurum vilayetlerinde Rusya’nın Baş Konsolosluğunu yapmış, gezip gördüklerini ve gözlemlerini analiz edip rapor haline getirerek Rus Genelkurmayına sunmuştur. Söz konusu rapor, siyasi ve askeri sebeplerden dolayı gizli addedilerek yöneticilere sunulmak üzere az miktarda Petersburg Askeri Matbaasında kitap hâline getirilmiştir. Daha sonra eser, Rusçadan Osmanlı Türkçesine karargâh-ı umumi istihbarat şubesinde görevli Süvari Binbaşı *Mehmet Sadık Bey* tarafından çevrilerek, R.1330/H.1332/1914 yılında *İstanbul’da Matbaa-i Askeriyede* basılmıştır. Kitabın dış kapağında “*Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiki*”, iç sayfada ise “*Askeri İstatistik*” başlığı vardır.

Osmanlı Türkçesi ile 395 sayfa olan kitap, dört bölümden meydana gelmiştir. Eser, genelde Van ve Bitlis vilayetlerinin coğrafyası, nüfusu, idari, sosyal, ekonomik, etnik ve dini yapısı hakkında önemli bilgiler içermekle birlikte, özelde Doğu Anadolu ve Ermeni Meselesi hakkında tarafsız bir gözle yazılmış çok mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eserin Rus Genelkurmayına sunulmuş resmî bir rapordan oluşması, anlattığı olayların gerçekliğini ve inandırıcılığını daha da artırmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014*

Türkiye'de doğrudan eserle ilgili yapılan çalışmalar şunlardır:

İlk olarak kitabın 1916 yılında Petersburg'da basılan Fransızca tercümesinden Azmi Süslü, Ermenilerle ilgili bazı kısımları tercüme ederek, Rusça aslı ile karşılaştırıp “*Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*” adıyla neşretmiştir.¹

İkinci çalışma ise Süvari Binbaşı Mehmet Sadık Bey'in Osmanlı Türkçesine çevirdiği nüshanın ikinci ve üçüncü bölümlerini Hamit Pehlivanlı, “*Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu*” ismi ile günümüz Türkçesine uyarlayarak yayına hazırlamıştır.²

Üçüncü çalışma da yine Süvari Binbaşı Mehmet Sadık Bey'in Osmanlı Türkçesine çevirdiği nüshadan hareketle eserin tamamı, Haydar Varlı tarafından “*XIX. Yüzyılda Kürdistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı ve Kürt-Ermeni İlişkileri*” adıyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.³ Ancak eserin genelinde bazı kelime ve ifadelerin ana metne sadık kalarak çevrilmediği tarafımızdan gözlemlenmiştir.

Bizde -Mayewski'nin, “Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiki” adıyla Süvari Binbaşı Mehmet Sadık Bey'in Osmanlı Türkçesine çevirdiği rapordan hareketle çalışmamızda; Ermenilerin sosyal ve dini hayatını, Ermeni meselesinin gelişimini ve bu gelişimin Türk-Kürt-Ermeni ilişkilerine olan etkisini değerlendireceğiz.

Rapordan anlaşıldığı kadarıyla 1899 yılı sonunda Van Vilayetinin sınırları, iki sancak, ondört kaza ve üç müstakil nahiyeden müteşekkilen, Bitlis Vilayet sınırları, dört sancak ve onyediy kazadan oluşmuştur.⁴ Bu sınırlar günümüzde; Van, Hakkâri, Şırnak, Bitlis, Muş, Siirt, Batman illeri ile Bingöl ve Diyarbakır'ın bir kısmını içine almaktadır.

1- Ermenilerin Sosyal ve Dini Hayatı

Rus Generalin raporuna göre Ermenilerin genel özelliklerinden dikkati çeken ilk hususiyet, ünlü olmaya karşı olan zaafı ve şöhet peşinde koşmalarıdır. Bütün Ermenilerde mal edinme ve servet toplama arzusu çok güçlü olduğundan, bu konuda Ermenilerle rekabet edecek pek az millet vardır. Ermeniler günlük harcamalarında yiyecek ve giyeceğe çok az para verirler ve en alt sınırdan harcama yaparlar. Ne kadar zengin olurlarsa olsunlar zevk ve sefa için çok az para harcarlar. Özet olarak bütün Ermeniler çalışkan ve tutumludur. Bu özelliklerini yok etmek mümkün değildir. Van ve Bitlis vilayetlerinde Ermeniler eskiden beri halkın zengin tabakasını oluşturur. Bunlar her türlü sanayi, ticaret ve çiftçilikle uğraşır. Çiftçiliği yalnız köylerde meskûn olanlar yapar, bu anlamda da Ermenileri şehirli ve köylü olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Mayewski, bu iki sınıfın Osmanlıdaki siyasi yaşantıları bir olmadığından Ermenileri köylü ve şehirli olarak ayrı ayrı ele alır. Şehirli Ermeniler, kendileriyle ciddi rekabet edebilecek Rumların bulunmadığı yerlerde ticareti tamamen ellerinde bulundurur. Özellikle sanat ve ticaret erbabı olan Ermeniler işlerinin gereği olarak en çok nerede kazanacaklar ise orada hayatını sürdürür. Rus Generale göre son zamanlarda şehirli Ermeniler, bazı huylar edinmeye başlamıştır. İlkokul dahi olsa okul görmüş bir Ermeni, halkının takip ettiği politikalar hakkında son derece geniş bir bilgiye sahiptir. Ün sahibi olabilmek ve yüksekte dem vurmak için çok çaba sarf etmelerine rağmen Ermenilerin dünya politikasında yeri yoktur. Bunun sebebi Osmanlı uyuşunda yaşamalarından kaynaklanır. Ancak bunların

¹ Bkz., Rus General Mayewski, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, (Çev: Azmi Süslü), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1986.

² Bkz., Rus General Mayewski, *Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, (Haz: Hamit Pehlivanlı), Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van 1997.

³ Bkz., Mayevsriy V. T., *XIX. Yüzyılda Kürdistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı ve Kürt-Ermeni İlişkileri*, (Haz: Haydar Varlı), Sipan Yayıncılık, B.y.y. 1997.

⁴ Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiki*, Matbaa-i Askeriye İstanbul 1332, s.5.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

kafasında Ermeni milleti mutlaka yeniden doğacak ve kendisine layık olan politika ve siyasi yaşantıya kavuşacak düşüncesi yeteri derecede vardır.⁵

Özellikle şehirli olan Ermeni gençler her çeşit politika ile uğraşır. Hatta dünya politikasıyla bile ilgilenir ve daha çok bilgilenmek için detay çalışması yapar. Bu kuşak adeta güzel söz söyleme hastasıdır. Düğün, vaftiz, cenaze gibi içtimai ve dini merasimlerde bir araya gelen yirmi-otuz Ermeni'den birinin çıkıp bir konuşma yapmadan dağıldığı görülmemiştir. Mayewskiye göre bunun sebebi, genç nesil içerisinde düşünceye tesir edebilecek iyi hatipler vasıtasıyla, Ermeni toplumuna bağımsızlık düşüncesini kazandırmaktır. Ermeni ihtilalcilerin pek çoğu toplumun gerçek ihtiyacını bilmediğinden Ermeni toplumu bunlardan çok çekmiştir. Şehirli Ermeni ihtilalcilerin iç dünyasında gerçek vatanperverlik bulunmaz. Bunlar vatanın selametini, kendi aile ocağını, dinini asla düşünmezler ve savunmazlar. Hiçbir şey bilmeyen şehirli gençler komitacıların parlak sözlerine kanarak, Ermeni toplumunu yaptıkları eylemlerle selamete değil felakete götürmüştür. Yine Rus Generale göre Osmanlı Ermenilerinin büyük bir bölümü, komitacıları milletin kurtarıcısı diye hem sever, hem de veba hastalığında korktukları gibi korkar. Sadece köylü Ermeniler bu komitacıların harcamalarına katkıda bulunur. Şehirli Ermeniler ise her iki taraftan faydalanır. Çünkü çok serbesttirler, bunlara kimse dokunamaz. Köylü Ermeniler çiftçilikle uğraştıklarından ve sun'ı sulama kanallarına sahip olduklarından zenginleşmişlerdir. Türkiye Ermenileri, Rusya Ermenilerinden daha zengindir.⁶

Van ve Bitlis vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin dini hayatını ise Mayewski şöyle değerlendirir: Ermeni ahali dindar olmadığı gibi Ermeni din adamlarının da kiliselerde dini vaazlar vermediğini, din adamlarının vaaz yerine Ermenilere, Rusların himayelerine girmeleri ve Ortodoks mezhebini kabul etmeleri yönünde konuşmalar yaptığını, Ermenilerin dini merasimlere karşı çok laubali olduğunu, köylerdeki kiliselerin adeta boş olduğunu, kilisenin içinde veya dışında olsun dua eden kadına çok ender rastlandığını, adeta kiliselerin erkekler için yapıldığını ve kiliselerin temizliğine de çok riayet etmediklerini söyler.⁷ Rus Generale göre Ermeni din adamlarının dini meseleler ile ilgili hiçbir çalışması yoktur. Fakat Ermeni milli bilincinin oluşması hususunda bunların pek çok hizmetleri vardır. Hatta bu fikirleri teşvik eden merkez rolünü üstlenmişlerdir. Yüzyıllardan beri bu fikirleri gizlice kilise ve manastırların duvarları arkasında Ermeni toplumuna vermişlerdir. Buralarda dini ayin yerine Hristiyan-Müslüman düşmanlığı körüklenmiştir. Okullar ve kilise mektepleri de bu hususta oldukça etkilidir. Zaman geçtikçe dini duyguların yerini milli duygular almıştır. Ermenilerin kalbinde dini duygular pek az yer tutar. Mayewski, Ermeni komitacıların din adamlarını pek çabuk kendi amaçlarına ortak ettiklerini, Türk ve Kürtlere karşı son derece etkili bir şekilde kin ve nefret tohumlarını saçtıklarını, kilise yöneticilerinin birçoğunda da bu hissin var olduğunu, Ermeni toplumunu karanlık maceralara sürüklemek için yukarıda ifade edilen kurum ve yöneticilerin el birliği ile çalışarak bunu başardıklarını kaydeder.⁸ Bu hususta yine Mayewski, Osmanlı topraklarında yaşayan Doğu Hristiyanları arasında bir kıyaslama yaparak, bunların Hristiyanlığın özü ve ananesini bir tarafa bırakarak din yerine milliyet propagandasıyla kendilerini meşgul ettiklerini, Avrupalı diplomatların da bu milliyet kavgasından acımasızca istifaya kalkıştıklarını, son olarak da Ermenilerin milli hislerini tahrik ederek, hiç sıkılmadan Osmanlı devleti içerisinde bir de Ermeni meselesi icat ettiklerini söyler.⁹

Rus General raporunda misyonerlerin bölgede özellikle Ermeniler üzerinde 30 yıldır faaliyette bulduklarını, Amerikan misyonerlerinin dini propagandanın yanı sıra yoksullara da yardım ettiklerini, bu konuda erkek ve kadın ayırmadıklarını, mezhep farkı gözetmeksizin

⁵ Mayewski, a.g.e., s.121.

⁶ Mayewski, a.g.e., s.122.

⁷ Mayewski, a.g.e., s.103.

⁸ Mayewski, a.g.e., s.123.

⁹ Mayewski, a.g.e., s.124.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

okullarında çok ciddi eğitim verdiklerini, bu misyoner okullarının, pek çoğunda sanayi kollarının olduğunu, buralardan sanatkâr, marangoz, kunduracı, dokumacı, fırıncı ve başka meslek ustaları yetiştirmekle birlikte Ermeniler arasında çok iyi komitacı, ihtilalci ve propagandacıyı da yetiştirdiğini belirtir.¹⁰

Son beş-altı yıldır Katolik misyonerlerin çalışmalarına hız verdiklerini, bölgede iki-üç tane Dominikan rahibin bulunduğunu, bunların merkezinin Musul'da olduğunu, bölgedeki Ermeni ve Nasturileri, Katolik yapmayı amaçladıklarını, bu konuda en çok kullandıkları argümanın da para olduğunu kaydeden Mayewski, Katoliklerin sayısının misyonerlerin kasasındaki paranın azlığına ve çokluğuna göre değişiklik gösterdiğini, bölgedeki Ermeni olaylarında birçok Ermeni'nin Katolik misyonerlerin himayesine girdiğini, olaylardan sonra da Katolik olarak kaldıklarını vurgular.¹¹ Bu arada Mayewski başka bir gerçeği de şöyle tespit eder. Dünyayı sarsan Ermeni olaylarının hiçbirine Katolik bir Ermeni'nin katılmadığını, bunu belirtmese raporunda bir eksiklik olacağını, bunların halinin bir acayip olduğunu, Gregoryen Ermenilerle aynı ırktan gelmelerine ve aynı lisanı konuşmalarına rağmen Katolik Ermenilerin, kendilerini daima başka bir millet gibi gördüklerini söyler. Hatta bunlardan birisine sen Ermeni misin? Diye sorulduğunda "Ben Katolik'im" dediğini, bunun da Katolikliğin bir prensibi olduğunu, Katolik mezhebinin, milliyet propagandasına müsait olmadığını, bundan dolayı Katolik Ermeniler de milliyet duygularının gelişmediğini belirtir.¹²

2- Ermeni Olaylarının Ortaya Çıkışı

Rus General, 1895 ve 1896 yıllarında Osmanlı devletinin Doğu vilayetlerinin çoğunda meydana gelen Ermeni ayaklanmasının sebebini, Ermeni köylerindeki yoksulluk ve gördükleri baskılardan kaynaklanmadığını ısrarla vurgulayarak bu köylerin her halükarda komşularından daha zengin ve daha müreffeh yaşadıklarını kaydeder. Ona göre Ermeni olaylarının çıkışında üç ana neden vardır.

- a- Ermenilerin siyasi politikada üne kavuşma arzuları,
- b- Ermeni efkârı umumiye sinin istiklal fikrine kapılması,
- c- Bu düşüncelerin Batılı devletler ve Ermeni din adamlarınca desteklenmesi neticesinde ortaya çıkan millî duyguların Ermeni toplumunda gelişmesi.

Mayewski'ye göre 1878 yılındaki Berlin Antlaşmasının 61. maddesi ile Ermeniler ilk defa uluslararası antlaşmada zikredilmiş ve durumlarının düzeltilmesi söz konusu olmuştur. Bu zamana kadar Ermenilerde istiklal duygusu olmadığı gibi bazı yazarlara göre millî düşünce de yoktu. 1885 yılında Avrupa'da ilk defa Ermeni hareketi işitildi. Ermeni ihtilalciler Fransa, İngiltere, Avusturya, Amerika'da toplantılar yaptı. Alınan kararlar gereği komiteler teşkil edildi. Bu kararlar Fransız ve İngiliz gazetelerinde yer aldı. İşte bu andan itibaren Berlin Antlaşmasının ihlal edildiği yaygaraları gazeteleri doldurdu. Ermeni propagandası evvela Fransa'nın dikkatini çekti. İngiltere hükümeti Osmanlılardan memnun olmayan Ermenileri bir araya toplayarak kendilerine yardım ve koruma sözü verdi.¹³ Bunun üzerine Londra'daki toplantıda talep edilen istekleri tek başına yeterli görmeyen Ermeni komitacılar, kan dökmeden istenilen hakkı elde etmenin mümkün olmadığını karara bağladı. İhtilalci komiteler Ermenistan'ı kurma hayali ile Ermeni köylüsünü saflarına çekebilmek için Sivas'tan İran sınırına kadar, Rusya'ya doğru olan sahalara dağılarak, okul öğretmenleri ve din adamları da dâhil olmak üzere Ermeni ahaliye, Müslümanlar aleyhinde kin ve nefret duyguları aşılandı.¹⁴ Mayewski'nin başka bir deyişle Osmanlı hükümetinin zalim ve

¹⁰ Mayewski, a.g.e., s.105.

¹¹ Mayewski, a.g.e., s.106.

¹² Mayewski, a.g.e., s.179.

¹³ Mayewski, a.g.e., s.129.

¹⁴ Mayewski, a.g.e., s.137.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

iktidarsız olduğu propagandası, Ermeni toplumu arasında milliyet ve bağımsızlık fikrini uyandırdı. Kısa bir zaman sonra da Ermeni komitacıların Yozgat'ta gerçekleştirdikleri ayaklanma sonucunda mühim hadiseler meydana geldi. Öyle ki, Bab-ı Ali Ermeni olaylarının üstüne gider ve köylüleri baskı altına alırsa Halep'ten Trabzon'a, Ankara'dan Erzurum'a kadar ayaklanma olacak, hemen akabinde de Avrupa'nın müdahalesi gündeme gelecekti.¹⁵

Rus General 1894 yılı Sason olayını raporunda şöyle anlatır: Sason'daki Ermeni ve Kürt ahalinin asırlarca çok güzel dostane ilişkileri vardı. 1893 yılında Damatyan'ın Sason'a gelmesi bir yıl sonra da yerine asıl ismi Murat olan Boyacıyan'ın bölgeye intikali ile iki millet arasında birçok silahlı çatışma meydana geldi. 1894 Ağustosunda artık çatışmalar nerede ise aralıksız devam eder hale gelmiş, adeta aradaki müsademeler muharebe şeklini aldığından galibi Ermeniler gözükiyordu. Durum bu halde iken bölgeye Osmanlı askeri yetişmiştir. Olayların bastırılmasının ardından Ermenilere göre silahsız Ermeni köylüleri katliama uğramıştır. Türklere bakılırsa hükümet emrine boyun eğmeyen silahlı Ermenilere karşı silah kullanılmıştır. Yalnız Sason olayı Avrupa'nın dikkatini çekmek için kâfi değildi. Onun için bütün Anadolu'da birçok Sason olayları meydana getirildi. Ancak bundan sonra Avrupa resmen müdahaleye başladı. Avrupa basını konuyu abartılı bir şekilde ele aldı. Sonunda İngiltere, Fransa, Rusya hükümetleri evvela Sason olayının faillerinin sorgulanması ve Ermenilerin bulunduğu yerlerde yeni bir iyileşme hareketinin başlatılmasını Osmanlı hükümetine tavsiye etti. Mayewski'ye göre basında yer alan "Sason da bir tek Ermeni kalmayınca kadar katliama devam edilecek ve son Ermeni de öldürülecektir." İfadesi asılsızdır. Çünkü Sason yine eski Sason'dur, yine hükümetin nüfuzu burada yoktur. Her iki grup da burada hayatını eskisi gibi devam ettirmektedir.¹⁶

Mayewski Bab-ı Ali yürüyüşünü de şöyle değerlendirir: 18 Eylül 1895 sabah saat 10-11 sıralarında İstanbul sokaklarında nümayiş başladı. Bir kısım Ermeniler, Ermeni Patrikhanesinin önünde diğer kısmı Sultan Mahmut Türbesinde, üçüncü grup ise Bâb-ı Ali önünde toplandı. Duruma polis müdahale etti. Bâb-ı Ali'den çıkan polis komiserini Ermeniler bir kurşunda yere serince jandarma ve askeri kuvvet olaylara müdahale etti. İstanbul sokakları kısa zamanda alt üst oldu. Olaylar ikinci günün sabahına kadar devam etti. Sonunda Ermeniler, patrikhane kilisesi ile diğer Ermeni kiliselerine sığındı. Bu sırada Avrupa devletleri araya girerek, Ermenilerin elindeki silahları Osmanlı hükümetine teslim etme karar aldı. Kısa bir zaman sonra olaylar Anadolu'ya sıçradı. Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Harput, Urfa, Adana ve Halep vilayetlerinde kanlı olaylar meydana geldi. Yüzlerce insan telef oldu ve binlerce aile kimsesiz kaldı. Burada Türkleri ne kadar vahşetle itham ederlerse etsinler ancak bir şey denebilir ki, her yerde olaylara sebep olan Ermenilerdir. Yine aynı şekilde Trabzon sokaklarında Bahri Paşa ve Hamdi Paşa'nın Ermeniler tarafından yaralanması Trabzon'daki olayların başlangıcını teşkil etmiştir.¹⁷

Piyer Keyard'ın, *Paup l'Armenie* adlı risalesinden naklen Rus General, Zeytun olaylarında Türklerin 20 bin kişi kaybettiğini, buna mukabil Ermenilerin kaybının 125 kişi olduğunu, birinci rakamdan hareketle onda bir, bile kabul edilse bütün Ermeni olaylarında Türklerin zayıyatını binlerle ifade etmek gerektiğini belirtir. Yine Mayewski'ye göre bu olayların akabinde Türklerin zayıyatını hiç kimse akla getirmemiş, ayaklanan Ermeni komitacıların bombalarıyla can veren Müslüman halkın kaybı üzerine hiçbir çalışma yapılmamıştır.¹⁸

Rus General 1896 Van olaylarını ise şöyle nakleder: 1895 yılında İngiliz hükümetinin değiştirdiği politikalar neticesinde İngiltere'nin destek ve himayesinden mahrum kalan ihtilalciler,

¹⁵ Mayewski, a.g.e., s.130.

¹⁶ Mayewski, a.g.e., s.141 vd.

¹⁷ Mayewski, a.g.e., s.145 vd.

¹⁸ Mayewski, a.g.e., s.150 vd, 175.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

Van'da Avrupa'nın gözlerini "Ermeni meselesine" çevirmek için çalışmalarına durmaksızın devam etti. Zengin Ermenilere mektup göndererek para istedi. Vermeyenler hayatlarıyla tehdit edildi. Ocak, Şubat ve Mart aylarında ihtilal için Van Ermenileri arasında büyük meblağlarda para toplandı. Bu arada birkaç politik cinayet işlendi. Bunların en önemlisi 6 Ocak 1896'da Ermenilerin en tanınmış simalarından Papaz Boğos, komitacıların faaliyetlerine karşı koyduğu için sabah kiliseye giderken öldürüldü.¹⁹

Mayewski'ye göre Van Valisi Nazım Paşa Ermenilere şiddet kullanma taraftarı değildi. Fakat başka bir suretle de Ermeni komitacıları sakinleştirmek mümkün olmadı. Çünkü Van polisi, değil muzır olanları tanımak, yerli ile dışarıdan gelenleri ayırt edemeyecek derecede zayıftı. Bir müddet sonra dışarıdan gelenlerin bir kısmı memleketlerine geri gönderildi. Ancak komite yöneticilerinin günlük 3-4 kuruş ücretle çalıştırdıkları Ermeniler, Van'da kalmıştı. Her yerde olduğu gibi ilkbaharla birlikte ihtilal hazırlıkları hızlandı. Başlangıçta komitacılar şehir dışında birkaç Kürt'ü öldürerek cesetlerini parçaladı. Bu cinayetlerin seri şekilde takip edilip faillerinin bulunamadığını gören komitacılar, günden güne daha çok cesaretlendi. Bütün bu olanlar da Müslümanların sabrını tüketmeye başladı. En sonunda 3 Haziran 1896 günü şehrin içinde her iki tarafta çatışmaya başladı. Haziran'ın 3 ve 11. günleri arasında şehir merkezinde 250 Müslüman 500 Ermeni öldü.²⁰

Yine Rus Generale göre Van olaylarını bazı yazarlar o kadar abartmıştır ki, çok mükemmel silahlanmış bir ayaklanma gibi göstermişlerdir. Mesela *Ermenistan ve Avrupa* adlı kitapta bir yazar bizzat olay günü Van'da olduğunu, sokaklarda cesetlerden geçilmediğini, Rus konsolosun sokaklarda gezerken cesetlerin üstünde atlayarak geçebildiğini yazmıştır. Oysa Mayewski raporunda, araba veya atla gezmediğini ve hiçbir cesede rastlamadığını, hatta sokaklarda tek bir canlıyı görmediğini ısrarla söylediği gibi bir adım daha ileri giderek bütün Van Ermenilerinin o gün Rus ve İngiliz konsoloshanelerinin bulunduğu mevkie yakın bahçelerde toplandıklarını belirtir. Bu konuda Van olayları hakkında basında doğru bir şey yazılmadığını, basında çıkan haberlere göre Türkler Ermenileri kesiyor, iddialarının nasıl ve kimler tarafından çıkarıldığına dair bir araştırma yapılmadığını, olayların karanlıkta kaldığı vurgusunu yapar.²¹

Mayewski, 6 Haziran 1896 Perşembe günü Doktor Ranbuldis ile birlikte Ermeni komitacılarla tahkim edilmiş iki yer gezdiklerini, bunların İran'dan takviye kuvvet gelinceye kadar on gün dayanabileceklerini, komitacıların elebaşları içerisinde Amerika, Rusya ve Bulgar uyrukluların da bulunduğunu, 600-700 kişi olduklarını, komitacıların halkı korumak için silaha sarılmadığını, gerçekte ihtilal kastıyla silaha sarıldıklarını, bunların yerlerini bilmeyen silahsız ve hiçbir günahı olmayan Müslümanları nasıl öldürdüklerine dair elinde ciddi belgelerin olduğunu kaydeder.²² Yine Mayewski'ye göre Van olaylarını açıklığa kavuşturmak gerçekten önemli bir konudur. Çünkü bu gibi ihtilal hareketlerinin, hükümetleri çok müşkül duruma sokacağı bilinen bir gerçektir. İkincisi ise çeşitli yazarlar, başta Van olayları olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yerlerinde meydana gelen Ermeni olayları hakkında binlerce efsaneler yazmıştır. Sonunda Türkleri vahşi ve katliamcı göstermeyi başarmışlardır.²³ Öyle ki 1896 yılında Ermeni olaylarının Türk hükümetinin başına çok gâileler açacağını tahmin eden Mayewski, daha o dönemde Avrupa kamuoyunun Türklerin Ermenileri katlettiklerine inandıklarının vurgusunu da yapar.

Rus General raporunda 1895-1896 yıllarında bölgede yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmının çıkan isyanlar neticesinde başka kazalara göçtükleri gibi Rusya ve İran'a da göç

¹⁹ Mayewski, a.g.e., s.153 vd.

²⁰ Mayewski, a.g.e., s.154 vd.

²¹ Mayewski, a.g.e., s.157 vd.

²² Mayewski, a.g.e., s.160 vd.

²³ Mayewski, a.g.e., s.162.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

ettiklerini,²⁴ 1896 yılı sonlarında komitacıların, dağınık durumda olan Ermeni köylerini ve Ermenileri mahvetmekten başka bir netice alamayacaklarını artık anladıklarını, kendilerine daha iyi korunabilecek bir yer seçmek ve buralarda yaşayan Ermenileri bilinçlendirmek gerektiği düşüncesiyle faaliyetlerini Muş-Sason taraflarına kaydırıldığını anlatır.²⁵

Ermeni komitacıların Muş'ta faaliyetlerini artırmaları neticesinde Osmanlı hükümeti bölgedeki güvenliği daha etkin bir şekilde sağlamak amacıyla askeri kışla yapmaya karar vermiştir. Bu duruma karşı çıkan Ermeni kadınlar direnenek görevlilerin ellerindeki malzemeleri kırmış ve onları ölümle tehdit etmiştir. Raporunda bu durumu hayretle anlatan Mayewski'ye göre her bir olayda bunca ağza alınmayacak işleri yapan Türk askerlerinin eline geçen Ermeni kadınlar, nasıl olmuştaki kurtulabilmişlerdir? Sipoğanak'da 200 kişiyi boğazlayarak öldüren Türk askerlerinden nedense hiç kimse zarar görmemiştir. Daha sonra bu koyun gibi yumuşak huylu Ermeniler nasıl oldu da, Osmanlı hükümetine karşı biz burada hiçbir zaman askeri kışla yaptırmayacağız diye direnebilmiştir? Yine nasıl oluyor da Sason Ermenileri aynı zamanda hem ezilip mahvoluyorlar hem de amir kesiliyor? Bu iki şıktan hangisi doğrudur? Burada gerçek aranmalıdır. Ermeni komitacıların asıl hedefi, işitilmesi dahi tüyleri ürperten olayları yayarak, dünya kamuoyunu kazanmak ve kendi sevgilerini başka milletlerin kalplerine yerleştirmektir. Bunun için Ermeni yazarların yazılarından son derece sakınmak gerekir. Çünkü Rus Generale göre bunların içerisindeki kin ancak böyle yazılır. Mesela Ermenilerin nasıl cesaretle harp ettikleri anlatılmak istendiğinde: 1895 senesi Zeytun olaylarında 20 bin Türk'ü mahvettikleri, buna karşılık Ermenilerin 125 kişi kaybettikleri, yine 500 Türk askerinin Sason karılarından korkup kaçtığı! Diğer taraftan Ermenilerin nasıl imha edildiği anlatılması icap ettiğinde ise: 1894 yılında yalnız Sason'da 15 bin Ermeni'nin mahvolduğu, 1895 ve 96 yıllarında Anadolu'da 300 bin Ermeni'nin kesildiği! Anlatılmış ve yazılmıştır. Görülüyor ki, Ermeniler için kitap yazan yazarlar, Ermenistan için haber yapan gazetecilerin yazıları, buna benzer diğer yazarların yazıları sahte ve maksatlardır.²⁶

Mayewski Ermeni komitacılarının geçen on yıllık faaliyetlerini raporunda şöyle değerlendirir: Çıkan olaylar neticesinde Osmanlı Ermenilerinin serbestçe dolaşmaları mümkün olmadığından sıkışıp kaldılar. Bu da Ermenilerin ticaretle olan bağlarını zayıflattığı gibi ekonomik durumlarını kötüleştirdi. Ermeni olayları neticesinde Rusya'ya kaçan binlerce Ermeni, orada kalmağa mecbur oldu. Çünkü geri gelmelerine müsaade edilmedi. Aileler parçalandı. Bir ailede kocasıyla biraderi Rusya'da, karısıyla kız kardeşi Türkiye'de kalanlar oldu. Birçok Ermeni arazisi Kürt ve Türklerin eline geçti. Bu durum bölgede yaşayan Ermenilerin ekonomisini olumsuz etkiledi. Ermenilerin ileri gelenlerinin, komitacıların soydaşlarına nasıl bela getirdiklerini ve kendilerine vaat ettikleri özgürlük yerine binlerce insanı felakete sürüklediklerini çok iyi gördüklerinden, olayların bitirilmesini dört gözle beklediklerini söyler.²⁷ Ona göre nereden Ermeni komitacılar el çekmiş ise oradaki Ermeniler rahat yüzü görmüştür.²⁸

Mayewski, 1894-1896 yılları arasında Van ve Bitlis vilayetlerindeki Ermeni olaylarını aydınlatmak ve gerçeği ortaya koymak için -Mavi ve Sarı kitaplar da dâhil olmak üzere- şimdiki kadar meselenin iç yüzünü bütün gerçekliğiyle tarafsız bir şekilde anlatan hiçbir kitap yazılmadığından, olayları en ufak tafsilatına kadar izah etmek gerektiğini söyler. Rus Generale göre "Ermenilere Kardeş Yardımı" yahut "1895 Senesinde Avrupa Müdahalesinden Evvel Türkiye'deki Ermenilerin Durumu" gibi kitaplar, biraz dikkatlice okunduğunda pekte tarafsız yazılmadıkları anlaşılacaktır. Çünkü o kitapları yazanların ifadelerine göre sanki Türkiye'nin bu havalisinde Ermenilerin yerine başka bir Hristiyan kavim getirilmiştir. Onların kavlince Doğu Anadolu'da

²⁴ Mayewski, a.g.e., s.93.

²⁵ Mayewski, a.g.e., s.172.

²⁶ Mayewski, a.g.e., s.174 vd.

²⁷ Mayewski, a.g.e., s.178 vd.

²⁸ Mayewski, a.g.e., s.148.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

Ermeni kalmamıştır! Yine Rus Generale göre “Ermeni meselesi” Doğu’da meydana gelen olaylar zincirine bağlıdır. Bunu ayrı bir problemmiş gibi tek başına değerlendirmek yanlış olur ve tarafsızlığı bozar. Bu mesele, hem Türkiye’de ve Rusya’da gelişen olayların hem de Batılı devletlerin Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale etmesinden kaynaklanan bir durumun sonucudur. Ermeni olaylarını, yalnız hükümet ile komitacılar arasında çıkan çatışmaların aydınlatılmasından ibaret görmek, olayları sırdan günlük olaylar kategorisinde bırakarak meselenin neden ibaret olduğunu görmezden gelmektir. Rusya’nın Avrupa’da Tuna havzasına, Anadolu’da, Erzurum yaylasına ve daha içerilere doğru sarkması Avrupa’yı telaşa düşürmüştür. Rusya’nın Türkiye’yi yalnız başına yutma politikası Avrupa’yı korkutmaya yetmiştir.²⁹ Avrupalı devletler, Rus politikasının Balkanları karıştırdığını hissedince, Balkanlarda küçük Hristiyan devletlerin oluşumuna nasıl yardımcı olduklarını Mayewski raporunda etraflıca izah eder. Çünkü Osmanlı devleti, Rusya’nın yayılmasına karşı büyük bir engeldi.³⁰

Yine Mayewski’ye göre 1894 yılında Osmanlı topraklarında çok can sıkıcı olaylar meydana gelmiştir. Perde arkasında Avrupa’nın yardımı olmasaydı, bu olayların çıkması mümkün değildi. Avrupalılar Ermeni olaylarını ileri sürerek Osmanlı Asya’sında bulunan on vilayeti kana bulamıştır. İşte Ermeni olayları, Avrupalılarca tezgâhlanan oyunların neticesinde çıkan dramın birinci perdesini teşkil eder. Çünkü Ermeni hükümetinin oluşturulması, çeşitli milletlerden ibaret olan Kafkasya’daki Ermeni hareketlerinin genişleyerek yayılması, Avrupalılarca arzulanan bir durumdu.³¹ Avrupa buna muvaffak olmak düşüncesiyle Ermenileri satın aldı. Ermeniler de 1895 ve 1896 yılları arasında gelişen hadiseleri çıkardı. Başta Ermeni olayını çıkaran İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletleri bunu alkışladı. Rus Generale göre bu devletler hiçbir şekilde Ermeni milletini sevmezdi. Tek gayeleri bir Ermeni ihtilali ortaya çıkarmaktı. 1898 ve 1899 yıllarında kurulacak Ermeni devletiyle hiçbir Avrupalı devlet ilgilenmedi. Ermeni meselesi diplomatların listelerinden silindi ve unutuldu. Bütün bu olaylara rağmen meşhur Avrupalı politikacıların Ermeni meselesiyle ilgili zaman zaman çıkışları, Mayewski’de bu meselenin ileride tekrar açılacağı görüşünü doğurmuştur. Zira Rus Generale göre bu olayların hepsi Osmanlıdan pay almak düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kanunların icrası, Hristiyanları ve insaniyeti korumak, Avrupalılarca kullanılan birer maskeden ibarettir.³²

3- Türk-Kürt-Ermeni Münasebetleri

Mayewski’ye göre Türkler, Osmanlı Asya’sında yalnız Müslümanların değil, buralarda yaşayan bütün milletlerin en iyisidir. Daha da önemlisi Rusya ve Avrupa basınının iddia ettiği gibi söylenen malum şeyleri Türkler hiçbir vakit hak etmedikleri gibi Doğu Hristiyanlarının her fırsatta oluşturmaya çalıştıkları olumsuz imaja da layık değildir. Fakat Avrupalı Hristiyanların eskiden beri Müslümanlara karşı nefret ve kinin dışında başka bir duygu beslememesi, Doğu Hristiyanlarının da payına düşen kin ve nefreti artırmıştır. Bundan dolayı Doğu Hristiyanları zaman zaman çıkarttıkları ayaklanmalarda bütünüyle Türkleri sorumlu tutmuş ve bu sorumluluğun bir bölümünü de Osmanlı hükümetine yıkmıştır. Gerçekleşen bütün ihtilal hareketlerinin özünde, Osmanlı hükümetinin baskı ve zorlamasından ziyade, ahaliye tanıdığı dini ve milli duygunun getirdiği serbestlik vardır. Yine Rus Generale göre bu gerçeği Avrupalıya kabul ettirmenin imkânı var mıdır? Türkler uyruğunda yaşayan milletlerin din ve milliyetlerine hiçbir zaman karışmamışlardır. Hiçbir zaman Hristiyan okulları kontrol edilmemiş ve müfettiş gönderilmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı devleti içerisinde yaşayan halklarda, bu kadar serbest kalan din ve millet duygusu, ayaklanmayı, kendisine karşı olan her fikre karşı çıkmayı ve tek başına yaşama arzusunu beraberinde getirmiştir. Avrupa’nın müdahale etme beklentisi, hiçbir zaman Ermenilerin gönlünden çıkmamıştır. Bunlar her zaman

²⁹ Mayewski, a.g.e., s.124.

³⁰ Mayewski, a.g.e., s.125.

³¹ Mayewski, a.g.e., s.127.

³² Mayewski, a.g.e., s.128.

Avrupalıların kendilerini kurtaracaklarını ummuşlardır. Bu düşünce çok doğru ve yerindedir. Çünkü Rumlar, Sırlar ve Bulgarlar aynı şekilde özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Bu ihtilalleri çıkarmaya çalışanlar ne kadar zorluk çektiklerini ve dökülen kanların hepsine Türklerin neden olduğunu ispatlamak ve Hristiyan katili göstermek için aynı derecede zorluk çekmişlerdir. Müslümanları galeyana getirmek için Hristiyan komitacıların neler yaptıklarını ancak sessiz duran Türkler bilir.³³

Mayewski eğer ki Türkler, Hristiyan muhabirlerin gazetelerinde anlattıkları gibi olsalardı ve Türkiye'deki Hristiyanların ahvali de bunların tasavvur ettikleri gibi bulunsaydı acaba şimdiye kadar Türkiye'de Hristiyan kalır mıydı? Sorusunu sorarak şu cevabı verir: Eğer Türkler bunların tasavvur ettikleri gibi olsaydı, üç asırdan beri hâkimiyetleri altında olan Doğu Hristiyanlarından hiç eser kalmazdı. Böylece ne Ermeni, ne Makedonya, ne Girit meselesi olurdu.³⁴ Değerlendirme ve tespitlerine devam eden Mayewski, bölgede yaşayan Müslümanların, Avrupa kamuoyuna son derece vahşi ve yırtıcı hayvanlar gibi tanıtıldığını, Türklerin ve Kürtlerin, Hristiyanları kesip cesetlerini parçaladıklarını, kadınlara zor kullanarak tecavüz ettiklerini, daha da önemlisi Müslümanlarda eğer Avrupa korkusu olmasa Doğu Hristiyanlarından belki de yeryüzünde eser kalmazdı gibi sözlerle bölgede yaşayan Hristiyanların, Avrupalılarca kandırıldığını söyler. Avrupa'nın Doğu Hristiyanlarıyla daha az ilgilenmeleri halinde onların daha çok memnun olacaklarını ifade eden Rus General, Türklere ve Kürtlere isnat edilen vahşi sıfatını kabul etmediğini vurgular. Türklerin, Yunan ve Rus savaşlarında gördükleri zarar ve ziyana rağmen hain ve kinci olmadıklarını, örnekleriyle ortaya koyarak Anadolu'da yaşayan hiçbir Hristiyan köyünün bu anlamda bir baskı ve zulme uğramadığını, gerek galiplere ve gerekse mağluplara karşı barış hissi beslediklerini söyler.³⁵

Yine Mayewski, Ermeniler ile Kürtlerin arasındaki savaşın nedenini gizli amaçlara bağlayarak, Kürtlerin zorla tahrik edildiğini gerçekleştirilen olayların bir komedi olduğunu bu olaylarda Kürtlerin, Ermenilere düşmanlık beslemelerine neden olacak bir ipucuna rastlamadığını, gerçekleşen olayların padişaha karşı ayaklanan asileri padişaha bağlı askerlerin, ezmesinden başka bir şey olmadığını söyler. Avrupa basınında saçma ve yalan bazen de abartılarak yayınlanan haberlerdeki asıl maksadın özellikle bölgeye Avrupa'nın müdahale etme beklentisinden kaynaklandığını vurgular.³⁶

Rus Generale göre Kürtlerden zarar gören Ermeni köyleri şehirlerden uzak olan kenar köylerdir. Silah taşımaları yasak olan Ermeni köylüleri, etrafında bulunan Kürtlerden yardım alarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bazı Ermeni köyleri, Kürtler tarafından güvenceye alınmışsa artık o köyler Osmanlı devletine vergi vermezdi. Çünkü kırsal bölgedeki Kürtler de vergi vermiyorlardı. Osmanlı hükümeti böyle yerlerde nüfuzunu sürdürebilmek için birtakım olaylara göz yumuyordu. Zaman geçtikçe bazı nüfuzlu Kürt beyleri ve şeyhleri ile hükümet iyi geçinmek durumundaydı. Yoksa hükümet memurlarından bir kaymakam veya müdürün zayıf olan nüfuzu ile bölgede kanunları cari kılmanın çokta mümkün olmadığını söyleyen Mayewski, 1895 ve 1896 yıllarında Ermeni komitacıların faaliyetleri neticesinde, Kürt ve Ermeniler arasında ciddi bir soğukluk oluştuğunu artık bunu hiçbir şeyin düzeltemeyeceğini ve bölgede barışı yeniden tesis etmenin sanıldığı kadar kolay olmadığını altını çizer.³⁷

Rusya'nın bazı bölgelerinde olduğu gibi yörede yaşayan Ermeni ve Türk köyleri konargöçer Kürtlerin tarlalara ve köylere zarar vermesinden şikâyetçidir. Türk hükümeti bunlara

³³ Mayewski, a.g.e., s.180.

³⁴ Mayewski, a.g.e., s.181.

³⁵ Mayewski, a.g.e., s.99 vd.

³⁶ Mayewski, a.g.e., s.101.

³⁷ Mayewski, a.g.e., s.123.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

karşı hala bir çözüm bulamamıştır. Rus Generale göre bu cümleden hareketle Ermeni köylüleri her zaman Kürtlerin hücumuna maruz gibi düşünülmemelidir. Zira gerçekten böyle olmuş olsaydı. Şimdiye kadar hiçbir Ermeni köyünün bu havalide kalmaması gerekirdi. Hâlbuki Ermeni köyleri her zaman için Kürt köylerinden daha zengin ve nispeten daha geliri yüksek olarak bölgede varlıklarını devam ettirmektedir.³⁸

Mayewski Ermenilerin nüfus oranlarını verirken Genç, Siirt, Bitlis ve Van bölgesinin pek çok yerinde Ermenilerin dillerini unutarak Kürtçe konuştuklarını, Siirt ve dolaylarında bulunan Ermeni köylerinin dörtte üçünün Arapça konuştuğunu, bunlardan pek azının Türkçe bildiğini bu civarda Ermenicenin papazların dışında çok bilinmediğini ancak ahalinin kimliklerini unutmadıklarını belirtir.³⁹ Rus Generalin bu tespiti aslında Ermeni ahalinin bölge insanıyla ne kadar kaynaştığını göstermesi açısından da önemli bir örnektir. Rus General, bu tespitinin üzerine olsa gerek 1894-1902 yılları arasında Ermeni meselesinin akamete uğramasını kendi zaviyesinden şöyle değerlendirir: Ermeni meselesini uzaktan idare edenler Ermeni-Kürt münasebetlerine hakıyla vakıf olsalardı, Kürtleri, Ermeniler aleyhine tahrik değil bilakis Ermenilerle birlikte hareket ettirmeye çalışırdı. Ermeni ve Kürtlerin bölgede birlikte ayaklanmaları işe başka bir şekil verirdi. O zaman bu ayaklanmanın karşısında kimse duramazdı. Bunu tatbik etmek kolaylaştırmak liderlere düşerdi. Ancak bu düşünce Ermeni liderlerde oluşmadı.⁴⁰ Mayewski bu analizinin bir adım daha ilerisine geçerek, eğer Ermenistan kelimesi yerine Kürdistan kelimesi kullanılmış olsaydı bütün Kürtlerin, Ermeni ihtilalcilerinin arkasında olacağını, bu düşüncenin Avrupa ve Londra arasında paylaşılmasına rağmen Ermeni yöneticilerin bunu çok da önemsemediklerini söyler.⁴¹ Rus General bu tespiti ile sanki uluslararası arenada Türkiye Cumhuriyetinin 1980'li yıllardan sonra içine çekildiği Kürt meselesini ve bölgede oluşturulmaya çalışılan Kürdistan projesini o zamanlardan görmüş gibidir.

Sonuç olarak Rus General'in tarafsız bir gözle ortaya koyduğu rapora göre Türkler bu işte günahsızdır. Osmanlı Ermenileri sosyal hayattaki bütün zenginliklerine ve dini özgürlüklerine rağmen siyaset ve politikada meşhur olma arzusu ile hareket etmişlerdir. Gelişen milliyetçilik cereyanlarından da etkilenen Ermeniler, dini ve dünyevi liderlerin önderliğinde bağımsızlık beklentisine girmiştir. Batılı devletlerce de desteklenen bu düşünce şehirli Ermeni gençlerden daha ziyade köylü Ermeniler arasında daha çok destek bulmuştur. Komitacılar, Ermeni bağımsızlığının önünü açmak için bilinçli bir şekilde bütün yurt sathına olayları yayarak, basın ve yayın yoluyla Avrupa'ya bir Müslüman-Hristiyan çatışması varmış gibi göstermek istemiştir. Mayewski'ye göre bütün bunların sebebi Osmanlı devletine Avrupa'nın müdahalesini kolaylaştırmaktır. Çünkü Rumlar, Sırlar ve Bulgarlar da bu metotla özgürlüklerine kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

- General Mayewski, **Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar**, (Çev: Azmi Süslü), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1986.
- General Mayewski, **Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki**, (Haz: Hamit Pehlivanlı), Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van 1997.
- Mayevsriy V. T., **XIX. Yüzyılda Kürdistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı ve Kürt-Ermeni İlişkileri**, (Haz: Haydar Varlı), Sipan Yayıncılık, B.y.y. 1997.
- Mayewski, **Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiki**, Matbaa-i Askeriye İstanbul 1332.

³⁸ Mayewski, a.g.e., s.122.

³⁹ Mayewski, a.g.e., s.93.

⁴⁰ Mayewski, a.g.e., s.138.

⁴¹ Mayewski, a.g.e., s.139.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/1 Winter 2014

